

УДК 336.22+351]:94(38)

DOI: 10.31673/2786-7412.2023.025899

Тетяна ЯРОШОВЕЦЬ

кандидат філософських наук,

доцент кафедри публічного управління та адміністрування

Державного університету інформаційно-комунікаційних технологій, м. Київ

ORCID ID: 0000-0003-3690-416X

e-mail: yti36@ukr.net

Tatyana YAROSHOVETS

Ph.D. in Philosophic sciences,

Associate Professor of the Department of management and administration

State University of Information and Communication Technologies, Kyiv

ORCID ID: 0000-0003-3690-416X

e-mail: yti36@ukr.net

Михайло ДОВБИЩЕНКО

доктор історичних наук, доцент,

професор кафедри публічного управління та адміністрування

Державного університету інформаційно-комунікаційних технологій, м. Київ

ORCID ID: 0000-0001-9426-0652

e-mail: dowbysz@ukr.net

Mykhailo DOVBYSHCENKO

Doctor of historical sciences, Associate Professor,

Professor of the Department of management and administration

State University of Information and Communication Technologies, Kyiv,

ORCID ID: 0000-0001-9426-0652

e-mail: dowbysz@ukr.net

**ПОДАТКИ І ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ:
ДОСВІД ДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ**

**TAXATION AND PUBLIC ADMINISTRATION:
EXPERIENCE OF ANCIENT GREECE**

У статті проаналізовано досвід формування податкової політики давніх Афін у зв'язку з розвитком публічного управління античної доби. Підкреслено важливість вивчення зазначеної наукової проблеми в умовах реалізації стратегічного курсу України на вступ до Європейського Союзу. Заявлено, що метою статті є виявлення проблем, пов'язаних з досвідом податкової політики в Давній Греції у зв'язку зі стратегією публічного управління давніх Афін. Було зазначено, що економічні відносини та податкова політика давніх греків виявилися тісно пов'язані зі специфікою суспільного життя громадянина античної Еллади. Уявлення про свободу, рабство і поліс вирішально вплинуло на концепцію податкової системи, втілену в Афінах у V–IV ст. до н. е.

Було підкреслено, що в межах давньої Аттики в окремі історичні періоди застосовувалися різні моделі податкових систем. У часи тиранії Пейсістрата і його наступників практикувався прямий 10% податок, непопулярний серед громадян. Пізніше, в епоху демократії, виникла складна податкова система, яка поєднувала прямий податок на чужоземців (метойкіон) та надзвичайний податок на війну (ейсфора). Водночас особливе значення мала суспільна повинність (літургія), яка стала своєрідною альтернативою прямого оподаткування заможних афінян і передбачала добровільне фінансування соціально значущих проєктів. Зазначалося, що ефективність ейсфори та літургії пояснювалася, передусім, високим рівнем громадянської свідомості давніх афінян, які демонстрували готовність служити інтересам свого полісу.

У статті зазначено, що, крім прямих і цільових податків у давніх Афінах існувала система непрямих стягнень, які надходили від комерційної діяльності, логістичних послуг, використання об'єктів нерухомості, тощо. Важливим винаходом афінян була податкова модель, яка не передбачала утримання бюрократичного апарату. Цього вдалося досягти шляхом укладання контрактів про збір податків з приватними підрядниками на аукціонах. Було зроблено висновок, що успішна податкова модель могла бути реалізована завдяки відмінній самоорганізації афіньських громадян, високій громадянській свідомості та принципам публічного управління в податковій політиці.

Ключові слова: Давня Греція, податки, метойкіон, ейсфора, літургія, публічне управління.

The article analyzes the experience of tax policy formation in ancient Athens in connection with the development of public administration in the ancient era. The importance of studying this scientific problem in the context of Ukraine's strategic course towards the European Union is emphasized. The article aims to identify problems related to the experience of tax policy in Ancient Greece in connection with the strategy of public administration in ancient Athens. It is noted that the economic relations and tax policy of the ancient Greeks were closely linked to the specificities of citizen's social life in ancient Hellas. The concepts of freedom, slavery, and the polis decisively influenced the concept of the tax system implemented in Athens in the 5th – 4th centuries BCE.

It is emphasized that various models of tax systems were applied in different historical periods within ancient Attica. During the tyranny of Peisistratos and his successors, a direct 10% tax, unpopular among citizens, was practiced. Later, in the era of democracy, a complex tax system emerged, combining a direct tax on foreigners (metoikion) and an extraordinary war tax (eisphora). At the same time, social duty (liturgia) played a significant role, serving as an alternative to direct taxation of wealthy Athenians and involving voluntary financing of socially significant projects. The effectiveness of eisphora and liturgia was explained primarily by the high level of civic consciousness among the ancient Athenians, who demonstrated readiness to serve the interests of their polis.

The article mentions that in addition to direct and targeted taxes, there existed a system of indirect levies in ancient Athens, which were derived from commercial activities, logistic services, property use, etc. An important invention of the Athenians was a tax model that did not involve maintaining a bureaucratic apparatus. This was achieved by contracting tax collection to private contractors through auctions. It is

concluded that a successful tax model could be realized thanks to the excellent self-organization of Athenian citizens, high civic consciousness, and the principles of public administration in tax policy.

Keywords: *Ancient Greece, taxes, metoikion, eisphora, liturgia, public administration.*

Постановка проблеми. Європейський вибір України, який наш народ виборює в умовах російської агресії, актуалізує потребу в реформації держави за стандартами Європейського Союзу. Однією з найважливіших передумов побудови ефективної та стабільної держави (як у політичному, так і в економічному сенсі) є створення збалансованої системи оподаткування. За визначенням Ф. Ярошенка, податок «...це фіксований, обов'язковий, безоплатний платіж юридичних і фізичних осіб до бюджету держави на основі діючого законодавства» [7, с. 5]. По суті, податок є платою суспільства державі задля виконання її функцій. Він реалізується шляхом відрахування частини вартості валового національного продукту на загальносуспільні потреби [7, с. 5]. Формування ефективної податкової політики тісно пов'язане з двома важливими проблемами. Перша: створення оптимальної податкової системи, яка дасть державі можливість виконувати свої функції. Друга: запобігання зловживанням і корупції під час збору податків до державного або місцевого бюджету. Останнє завдання реалізується за умови втілення в державному менеджменті принципів публічного управління. Відомо, що публічне управління «...здійснюється в межах панування верховенства права, завдяки законодавчо врегульованому і практично діючому механізму контролю суспільства над усіма органами державної влади та місцевого самоврядування» [5, с. 7].

Отже, оптимальна податкова система, поєднана з дотриманням закону та громадським контролем, є обов'язковою передумовою для ефективного функціонування держави, її економічної й суспільної стабільності. При вдосконаленні податкової політики країни важливо враховувати історичний досвід європейських держав, які зробили вагомий внесок у розвиток політичної та суспільної культури сучасного Європейського Союзу. Серед них чільне місце належить Давній Греції, в полісах якої не лише народжувалася демократія, але й проводились експерименти з застосування різних систем оподаткування, деякі з яких можуть бути актуальними і для сучасної України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історія суспільно-політичного й культурного життя Давньої Греції знайшла широке висвітлення у працях зарубіжних і вітчизняних науковців. Проте проблеми економіки та податкової системи грецьких міст-держав потребують глибшого дослідження; а питання, що розглядають зв'язок податкової системи і публічного управління порушуються лише епізодично. Так, у монографії вітчизняного науковця В. Ставнюка, присвяченого становленню афінського полісу, знаходимо загальні згадки про податки в контексті реформ Солона [6, с. 131], правління тирана Пейсістрата [6, с. 158] та його наступників [6, с. 166], проте проблему податкової політики та її зв'язку з концепцією управління полісом автор не порушував. Існує низка досліджень, у яких вітчизняні та зарубіжні науковці (К. Куле, І. Мискін, Ф. Ярошенко та ін.), висвітлювали проблеми, пов'язані з фінансовою й податковою системи Давньої Греції. В них аналізуються різні податкові моделі в контексті розвитку суспільних відносин і фінансової системи грецького полісу [9, с. 72, 195;

11, с. 22–25]. Проте науковці не ставили перед собою за мету простежити зв'язок між податковою політикою та філософією управління державою.

Проблему фінансової та податкової політики, пов'язаної з філософією управління державою на концептуальному рівні порушували в дослідженнях окремі науковці Європи та США. Так, німецький історик Крістіан Майер досліджував фінансово-економічні й податкові аспекти історії афінського полісу [10, с. 25–37]. Американський науковець Чарльз Адамс, спеціаліст з міжнародного оподаткування, багато писав про податки та їхній вплив на розвиток цивілізації. Він, зокрема, був автором дослідження «За добро і зло: вплив податків на розвиток цивілізації», в якій простежив зв'язок між управлінськими моделями полісів Давньої Греції та їхньою податковою політикою [8, с. 53–74]. Саме праці Крістіана Майера й Чарльза Адамса започаткували дослідження, що дають змогу під новим кутом зору проаналізувати роль публічного управління в економічному та суспільному розвитку держави.

Мета статті. Метою статті є висвітлення досвіду формування податкової політики в Давній Греції та зв'язку її успішності з засадами публічного управління полісу на прикладі давніх Афін V–IV ст. до н. е. Ми проаналізуємо найважливіші податкові системи, що практикувалися в межах економічних відносин Аттики, не торкаючись проблем податкових виплат в умовах Делоського союзу.

Виклад основного матеріалу. У пошуках моделі оптимального суспільства. Тиранія, свобода і податкова політика. Становлення та розвиток податкової системи в Афінах було тісно пов'язане зі складними суспільними відносинами жителів Аттики. Як зазначав німецький вчений Крістіан Майер, фінансове господарство давніх греків «...неможливо зрозуміти, якщо не розглядати його як вираз особливого буття громадянина і суспільства Греції» [10, с. 26]. Мислителі Давньої Греції, узагальнюючи досвід побудови полісу на засадах народовладдя, неодноразово порушували питання про співвідношення свободи і рабства, демократії і тиранії. Як відомо, в працях Аристотеля, крім концепцій полісу й справедливості, розроблялася теорія природного рабства. Згідно з нею, вільні люди – це, передусім, носії еллінської культури (греки) що живуть у полісі та беруть участь у політичному спілкуванні (дбають про справедливість і спільне благо). Щодо варварів, то вони є рабами за природою, їхнє покликання – служити пану. Тому Аристотель і зазначав, що варвар і раб є поняттями тотожними [1, с. 16], а правління варварських держав подібне до тиранії.

У зв'язку з цим варто зазначити, що французький дослідник античності Густав Глотц свого часу зробив висновок, що не суперечить цій концепції, але акцентує на особливому ставленні вільних афінян до інституту приватної власності. На його думку, повага афінських громадян до свободи була нерозривно пов'язана з їхньою повагою до приватної власності [8, с. 55]. Справді, приватна власність усіх без винятку громадян Афін була забезпечена ще у законах Драконта в VII ст. до н. е. [6, с. 102]. Відомо, що за умов тиранії приватна власність не могла бути гарантована; крім того, тирані завжди мали спокусу збільшити статки шляхом регулярного збору податків, до чого не звикли вільні громадяни Афін. Саме тому американський дослідник Чарльз Адамс прийшов до висновку, що для афінянина античної доби саме податкова система була своєрідним барометром свободи для будь-якого суспільства [8, с. 55]. Тим не менше, грецький поліс, як форма державності, не міг обійтися без податків. Саме

тому давнім грекам довелося пройти складний шлях експериментів із системами оподаткування, перш ніж їм вдалося виробити оптимальний варіант її моделі.

Тиранія і податкова система. «Десятина» тирана Пейсістрата. На думку американського дослідника Чарльза Адамса, для греків, що відстоювали ідеали демократії, найбільшою претензією до тиранів була їхня податкова система. Останні вдавалися до жорстоких методів контролю з метою стягнення прямих податків; при цьому застосовувалися каральні методи шляхом конфіскацій або навіть тюремного ув'язнення [8, с. 55]. При цьому не слід сприймати тиранів часів Давньої Греції лише як жорстоких диктаторів. Такі справді були, але в їхньому середовищі траплялися також реформатори та покровителі культури. Наприклад, Геродот у творі «Історія» наголошував, що афінський тиран Пейсістрат, захопивши владу, не знімав з посад представників чинної влади і не міняв закони; натомість він прикрасив Афіни і дбав про добробут міста [3, с. 28]. Сучасні вітчизняні науковці також відзначають, що Пейсістрат в умовах незрілого громадянського суспільства зумів, спираючись на тиранічну владу, встановити в полісі громадянський мир, вжив заходи для пожвавлення економіки, піднесення культури, стабілізації соціальних відносин, тощо [6, с. 155, 158–159, 163].

Саме з іменем Пейсістрата пов'язана традиція впровадження 10% загального податку на громадян афінського полісу. Податок цей був досить помірний; понад те, його наступники-тирани знизили його вдвічі до 5% [6, с. 158, 166]. Тим не менше, афіняни не вважали справедливим обкладання вільних громадян прямим податком, незалежно від його розміру. Існувала точка зору, що вільний громадянин взагалі не повинен платити прямі податки [10, с. 31]. Характерним в цьому сенсі є сюжет описаний Аристотелем про те, як переодягнений Пейсістрат, приховавши свою особу, спілкувався із селянином і запитував що він очікує від праці на своєму полі. Відповідь була красномовна: «Болі та недуги, з яких Пейсістрат повинен отримати свою десятину» [8, с. 56]. Для греків, що шанували свободу, не був аргументом на користь тиранії й успіх внутрішньої політики Пейсістрата. Як зазначає С. Ставнюк: «Афіняни забули лихоліття смуги і сприймали внутрішню стабільність як тривіальний факт; ... Община виявляла майже тотальну готовність до сприйняття ідей і норм суспільно-політичного компромісу, до життя в умовах громадянської общини, полісного співжиття» [6, с. 168]. Це й стало основною причиною падіння тиранії в Афінах невдовзі після смерті Пейсістрата й розвитку інших податкових моделей в умовах демократії.

Розділене суспільство. Податок на чужинців – метойкіон. Вільні громадяни Афінського полісу, шукаючи способів наповнити бюджет свого міста, обклали подушним податком (неприйнятним для себе) іноземців, що проживали поруч із ними. Як відомо, в Афінах постійно жило багато чужинців, передусім купців і робітників. Тож населення полісу складалося з мешканців, що мали різний правовий статус. Чужинці називалися метеками, це були особисто вільні люди (зокрема звільнені раби) [4, с. 145], які відігравали помітну роль у розвитку економіки полісу. Але громадянських прав вони не мали. Навіть діти зі змішаних шлюбів не могли автоматично стати повноправними громадянами полісу; адже справжній, звільнений від подушного податку афінянин, мав мати батьків, які обидва народилися в Афінах [8, с. 57]. Саме на чужинців, що постійно жили в Аттиці, було покладено сплату подушного податку (метойкіон), який становив 12 драхм щорічно для чоловіків і 6 драхм для жінок [8, с. 57].

Система непрямих зборів. Податки на комерційну діяльність та об'єкти громадської власності. Відмовившись від прямого оподаткування вільних громадян, афіняни застосували систему непрямих зборів, яка стосувалася, передусім, різних форм комерційної діяльності. Подібні надходження до державної скарбниці видаватимуться важливими, якщо взяти до уваги, що Афіни були великим торгівельним центром східного Середземномор'я. Оподатковувалися, наприклад, не лише продаж товарів, але й використання торгівельної інфраструктури: були дороги, мости, гавані. Окремо варто згадати про портовий збір (2%), кошти від якого йшли на організацію патрулювання кораблів афінського військового флоту, котрі захищали транспорти купців від нападів піратів. Причому за патрулювання особливо небезпечними маршрутами бралася підвищена ставка податку – 10%. Відомо також, що окремо оподатковувались інші види комерційної діяльності. Серед них – робота аукціонів, продаж нерухомості, функціонування готелів (заїжджих дворів), тощо. Систему непрямих стягнень було побудовано так, що більша їхня частина лягала на плечі іноземців [8, с. 57].

Податок воєнного часу. Ейсфора. Будь-яка країна, що опиняється на порозі війни чи перед фактом надзвичайних ситуацій, потребує термінових видатків у великих обсягах. У давніх Афінах, для збору коштів що потребували забезпечення армії та флоту в умовах війни, існував окремий податок – ейсфора. Податок був тимчасовий і поширювався лише на період надзвичайного стану. Від сплати ейфори не був звільнений ніхто: ні вільні громадяни, ані метеки. Саме сплата цього надзвичайного податку засвідчує високий рівень дисципліни та внутрішньої організації афінського полісу, про що варто згадати окремо.

Отже, у випадку війни спрацьовувала система самоорганізації афінської громади. Всі мешканці полісу були поділені на сто рівних кількісно податкових груп. Вони самостійно обирали з-поміж себе керівника і двох його заступників з заможних громадян. Потім кожен член громади під присягою засвідчував обсяг своїх статків, на основі чого вираховувався розмір його персонального податку. Після відповідних обчислень керівник громади та його заступники негайно сплачували повну суму ейсфори за всіх членів податкової групи. І лише після цього керівники починали збирати з громади кошти, які їм уже довелося сплатити з власного гаманця. Так гарантувався публічний, швидкий, старанний і чесний збір податку без застосування корупційних схем. Важливо також, що в даному разі поліс не потребував послуг бюрократичного апарату з державних чиновників та професійних податківців [8, с. 57–58].

Альтернатива податкам. Волонтерство заможних – літургія. Як уже зазначалося, згідно з ученням Аристотеля, греки, як носії еллінської культури, жили в полісі та брали участь у політичному спілкуванні – дбали про справедливість і спільне благо. Саме в контексті цієї моделі ціннісних пріоритетів стає зрозумілою логіка незвичайної ініціативи заможних городян, відомої в історії під терміном літургія (суспільна повинність). Важливо пам'ятати, що прагнення до справедливості та суспільного блага поклато початок дискусії про роль закону і правди ще в часи реформаторської діяльності Солона у VII–VI ст. до н. е. Було, зокрема, висунуто ідея суспільного компромісу та гармонії в полісі: «...коли багаті, самообмежуючись, добровільно віддають надлишки бідним, а вдячні маси надають їм за те більше політичних прав» [6, с. 114].

На нашу думку, саме в контексті філософії соціального партнерства виникла ідея замінити оподаткування на добровільні внески заможних громадян у суспільно значущі проекти полісу. В практичній площині це мало такий вигляд: коли поліс потребував покращення громадського благоустрою або проведення певних заходів (театралізовані вистави, святкові заходи чи фестиваль), заможних громадян закликали зробити пожертви для реалізації поставлених завдань. Подібні виплати не були, строго кажучи, ні податками, ані конфіскацією. Йшлося про літургію – добровільний внесок для підтримки культурного життя міст-держави. Зазвичай від багатих громадян чекали певні суми, але, на думку американського дослідника Чарльза Адама, за фактом більшість із них виділяли більше коштів, ніж очікувалося [8, с. 66]. Однією з найважливіших (надзвичайних) літургій, які визначили політичну роль Афін у Східному Середземномор'ї, була трієрархія – обов'язок багатих громадян будувати й оснащувати військові кораблі (трієри). Саме фінансові надходження від трієрархії дали можливість створити потужний військово-морський флот, який вивів Афіни в коло найсильніших морських держав античного світу [10, с. 35].

Літургія могла бути ефективною лише в суспільстві, де громадяни були виховані в дусі безкорисливого служіння своїй державі (полісу) з готовністю віддати свої матеріальні ресурси для блага спільноти. Можливо, саме це і мав на увазі в похоронній промові Перікл, коли зазначав: «...ми любимо красу з простотою та мудрість без кволості, і багатство буває потрібно нам при нагоді більше для діла, а не для того, щоб хвалитися ним» [2, с. 284–285].

Система збору податків. Початки аутсорсингу. Однією з проблем, яку мали розв'язати давні греки, була система збору податків та призначення осіб, які б відповідали за стягнення податкових сум до скарбниці полісу. Як впливає з наведеного матеріалу, в разі сплати літургії не було потреби в існуванні бюрократичного податкового апарату. Проте інші податки – десятина, ейсфора, метойкіон, а також численні стягнення за комерційну діяльність і використання об'єктів нерухомості потребували послуг посередників. Вирішення цієї проблеми було реалізовано в традиціях публічного управління давніх Афін, за яких державний менеджмент намагався уникнути створення бюрократичних інституцій. За таких обставин афінське громадянство винайшло прообраз аутсорсингу – передачу виконання функцій керівництва полісу стороннім виконавцям.

Подібна тенденція простежувалась уже під час збору ейсфори, коли гарантами стягнення військового податку ставали триста заможних громадян, що представляли сто податкових громад Аттики. Але паралельно в Афінах існувала також практика укладання угоди про збір податків зусиллями приватних підрядників, які змагалися між собою за право збирати той чи інший податок – портовий збір, податок на готелі чи продаж певних товарів, тощо. Ці контракти укладалися на публічних торгах, схожих на аукціони. З року в рік ретельно велася документація, яка давала можливість прогнозувати можливі розміри зборів на наступний податковий період [8, с. 69]. Для Афін система аутсорсингу при зборі податків дала можливість стягувати мита в економний спосіб, без створення спеціальної бюрократичної служби. І хоча службу контролерів за діяльністю податковими підрядниками все-таки довелося створити (задля боротьби зі зловживаннями), загалом система аутсорсингу себе виправдала.

Висновки. Давні афіняни у V–IV ст. до н. е. досягли знаних досягнень у державотворенні та розвитку публічного управління. Творчо узагальнюючи досвід розвитку афінського полісу, вони сформували ефективну податкову систему, успішне впровадження якої було б неможливе без здобутків грецької філософії. Дискусії навколо проблем народовладдя, співвідношення свободи і рабства, демократії й тиранії привели давніх греків до новаторського погляду на проблему податків як на систему відносин вільного громадянина з державою.

Поважаючи приватну власність і свободу особистості, афіняни негативно ставилися до прямого оподаткування, перекинувши його на плечі чужинців – метеків. Натомість вони розробили систему непрямого оподаткування, стягуючи внески до скарбниці полісу з комерційної діяльності, логістичних послуг та використання об'єктів нерухомості. Власний внесок у розбудову міста й полісу афінські громадяни вбачали у виконанні двох найважливіших зобов'язань – ейсфори та літургії. В першому випадку це був надзвичайний податок на випадок війни, в другому – добровільна пожертва для фінансування соціально значущих проектів полісу.

Реалізація податкової стратегії Афін засвідчувала високий рівень політичної культури мешканців Аттики, який виявлявся у самоорганізації, дисципліні та громадянській свідомості. Саме ці якості політичної культури є наріжним каменем ефективної системи публічного управління будь-якої держави в усі часи. Важливим винаходом давніх Афін була система аутсорсингу в реалізації податкової політики, коли влада полісу на аукціонах укладала угоди про стягнення податків з приватними підрядниками. Так економилися кошти полісу і зникала необхідність утримання бюрократичного апарату. Коментуючи важливість цього досягнення американський дослідник Чарльз Адамс слушно зауважив, що стародавній грек «...не тільки винайшов цивілізацію без деспотизму; він також винайшов розподіл доходів без бюрократії» [8, с. 65].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Арістотель. Політика. Київ : Основи, 2005. 239 с.
2. Білецький О. Антична література : Хрестоматія. К. : Радянська школа, 1968. 612 с.
3. Геродот. Історії в дев'яти книгах. Київ : Наукова книга, 1993. 576 с.
4. Дейвіс Н. Європа. Історія. Київ : Основи, 2001. 1463 с.
5. Зеніна-Біліченко А. Конспект лекцій з дисципліни «Публічне адміністрування» для здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня спеціальності 073 «Менеджмент» денної та заочної форм навчання. Кам'янське : ДДТУ, 2017. 127 с.
6. Ставнюк В. Становлення афінського полісу. Київ : Аквін-Плюс, 2005. 216 с.
7. Ярошенко Ф. Історія податків та оподаткування в Україні : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Персонал, 2012. 416 с.
8. Charles A. For Good and Evil. The Impact of Taxes on the Course of Civilization. New York: Madison books, 2001. 541 p.
9. Coulet C. Communiquer en Grec. Paris: La Societe d'Edition Les Belles Lett res 95 Boulevard Raspail, 75006, 1996. 255 p.
10. Maier Ch. Wie die Athener ihr Gemeinwesen finanzierten. Die Anfänge der Steuerpolitik in der griechischen Antike. Mit dem Zehnten fing an. München: Beck, 1992. P. 25–37.

11. Myskin Y. Genesis of Tax Administration. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми економіки та управління»*. 2014. № 779/1. С. 200–206.

REFERENCES

1. Aristotel, (2005), Policy, Osnovy, Kyiv, Ukraine.
2. Biletskyi, O. (1968), Ancient literature, Radianska shkola, Kyiv, Ukraine.
3. Herodot, (1993), Stories in nine books, Naukova knyha, Kyiv, Ukraine.
4. Davis, N. (2001), Europe. History, Osnovy, Kyiv, Ukraine.
5. Zenina-Bilichenko, A. (2017), Synopsis of lectures on the discipline «Public administration» for students of higher education of the second (master's) level of specialty 073 «Management» full-time and part-time forms of education, DDTU, Kam'yanske, Ukraine.
6. Stavniuk, V. (2005), Formation of the Athenian polis, Akvin-Plius, Kyiv, Ukraine.
7. Yaroshenko, F. (2012), History of taxes and taxation in Ukraine, Personal, Kyiv, Ukraine.
8. Charles, A. (2001), For Good and Evil. The Impact of Taxes on the Course of Civilization, Madison books, New York, USA.
9. Coulet, C. (1996), Communiquer en Greet, La Societe d'Edition Les Belles Lett res 95 Boulevard Raspa il, Paris, France.
10. Maier, Ch. (1992), Wie die Athener ihr Gemeinwesen finanzierten. Die Anfänge der Steuerpolitik in der griechischen Antike, Mit dem Zehnten fing as en., Beck, München, Germany.
11. Myskin, Y. (2014), “Genesis of tax administration“, *Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Series «Problems of economics and management»*, № 779/1. P. 200–206.